

EUSKAL - EGUTEGIRIK ZARRENA *

Urte barrian sartu barri gara; ta nor ezta ibili egutegiren baten yaube egin gurarik, edo nori ezteutsoe olango orma-apaingarriren bat opetu? Iya eztagu egutegi barik biziten: erloyuak bear doguz, orduen goraberea yakiteko; egutegiak nai doguz gure etxebarru ta lantegietako ormetan, egunen igesa geure begiakoz ikusteko.

Aukerea daukagu, gañera, eurokaz; tayu ta yaza guztietakoak eskintzen deus- kuez: batzuk, eguneko orri bana kentzekoak; beste batzuk, Hiero orri bana dau- kenak; beste batzuk, ostera, liburu-antzean irakurri ta osorik gordetakoak.

Noizik onakoa dogu gure artean egutegia? Itaun oni erantzuteko eztoqu ain- tzat artuko ez Leizarragak bere aldian, amaseigarren gizaldian, atera eban "Kalendrera", ezta arrezkero elex-liburu batzuetan iñoz agertu dan egutegirik; Leizarragarenak eta oneik besteok oraingo egutegien antz andirik eztauke.

Bizkayan zarrentzat 1859'garrenean egiñikoa ixentau eban Julio Urkijok: orain eun da amalau urte (1848) asi zan Etxeberri abadea bere egunari edo almanaka ateraten; berau egon da euskerazko egutegietan zarrentzat askoren ustein.

Gitxik yakin dabe, iñok bai?, Bizkaian eta bai Euskalerra osoan, Bilbo'n arabar batek egiñikoa dala euskerazko egutegirik zarrena. Gitxik dakie, barriz, euskal- dun andi au Okendo'ko semea. Arabarra zanik. Okendo'n yayoa dogu berau, 1775'garren urtean; Abando'n il zan 1847'n. Abando'n aberesendatzalle (albaite- ru) eta zaldi-erazle izen andiko izan zan; bertako agintari (bigarren alkate antze- ko) bere bai lau aldiz. Bizkayan ezaupide ta adiskide andiak zituen; Gernika'ko batzarretan bere iru bider batu zan Bizka'ko gizon eta agintaririk nausienakaz.

Baña, batez bere, euskaltzale gartsu eta euskaldunik zindoenetarikoa izan gendun berau. Munduko izkuntzetan euskerea langorik etzan beretzako; berak zeruko berbetea deritxo euskereari. Entzun zelan diñoskun bertso oneitan:

Gure euskera maite,
jakintsu ezta
da zeruko berbia
ta zeruti otorria.

Ikusi daigun, ba, zelan sortu zan bere egutegia, euskerazko lenengo egutegi ori. Bein euskera zala ta etzala, eztabaidea sortu zan bera ta kanpotik etorriko

* Jesus'en Biotzaren Deya (1962. 17.zenb.) 23-24: *Axmutil* izenpena. Izen au L Akeso- lo jaio zan Oba auzoganeke atx-txuntxurra da.

erdaldun baten artean. Erdaldun orrentzat euskerea etzan ezetako gauza, egutegitxo bat egiteko bere ez. Ezetz?, erantzuten deutso Ulibarririk; zortzi egun barru bayetz bat neuk egin. Zer gurozu yokatu "Sillututeko" lanak, irarteko gastuak ordaintzeko gertu zagoz? —Bayetz— diño erdaldunak. Ulibarririk, geyagoko barik, eldu deutso bere lanarí, eta arik egun gitxi barru eginda egoan egutegia.

Ona bere izena: "Euskerazko egunaria erderazkotik itzuliya Bizkaia, Guipuzkoa eta Araba'ko probintziarentzat 1815'garren urterako. Bilbaon".

Erdaldunak ez eutson bere berbeari eutsí; egíñiko zor guztia garbítzeko ardu-rea Ulibarr'r itxirik, Abando-inguruetatik alde egin eban, erbestera yoan zan atzera: Oviedo'ra, lenengo, ta andik gero Inlaterra'ra. Ulibarrik bere "bolsie edo zizkue" ustu bearra izan eban, zorrari berak bakarrik erantzun eutson. Orrexek atzeraturik, urrengo urtetan, Naporroatik eta be eske asko izan arren, ez eban egutegi barririk atera.

Orra noz ta zelan sortu zan gure lenengoko egutegia, beste ezagun doguzanak baño gítxienez ogeta amairu urte zarragoa ta lenagokoa.

Bere Egilea: Yose Paulo Ulibarri.

Araba'ko semea.

Okendo'n 1775'n yayo ta Abando'n 1847'n il zana.

Orain direala eun da berrogeta zazpi urte egin eban bere egutegia edo egunaria.

Urte barri onen asíkeran gogoratu daigun maitez bere izena.

ALBISTARIEN SORRERA (Euskalzale, 1897·7899) *

Ezin geinkez larregi arrotu. Ezin geinke esan euskerazko albistariak (astekari naiz osteango aldizkariak) oiartzun andirik, entzute andirik daukenik munduan.

Nekez bizi, irakurle gitxi batzuk nekez euki, eta, orrez ganera, ixiltasuna, aintzat-eza inguruan.

Urte bete da liburu bat agertu zala, Euskalerrian gizaldi onetan izan diran aldizkarién barria emon gurarik. Euskalerriko aldizkaritzaren atsegin-atsekabeak azaldu nai zituen. Eta euskerazko aldizkarién izenik be ez ekarren. Euskera utsezko bateník be ez gero.

Euki, guztitarikoak euki izan doguz: asterokoak, illerokoak eta egunerokoa be bai bat, EGUNA, bost illabeteko bízia gitxienez izan ebana. 1937'n, bagil erdirarte.

Esan dodan liburuan, ez onen ez besteen aitametik ez dugu aurkitzen. Euskera-erderazkoak batzuk, bizi laburrekoak izan arren, luze ta zeatz aitatzen ditu; euskera utsezkorík bat bera be ez.

Bizkaia aurrelari

Bizkaia izan da emen euskal-albistaritzan aurrelari. 1897' sortuko zan EUSKALZALE.

Bidasoaz andiko euskaldunak ba-euken ordurako eurena, ESQUALDUNA ize-nea, eta izen batez edo bestez, gaurko egunotararte izan dau jarraitzaillerik.

* Zer (1979, 17. zenb) 8-9.

Iparraldeko euskaldunak doguzalakoak, beste gauza askotan lez, emen be aurrelari izan doguz. Gu baiño lenago itxartu eta jagiak dira.

Bakotxarí berea. Eta bakotxarí berea emotea besterik ezta, nire ustez, emetikaldean aurrelari, Bizkaia izan dogula esatea.

Azkue zanaren lana

Azkue andiarí zor deutsogu. Azkue, irardausi andiko gizona, egin eta eragítekoa. Nora ezta elduko aren eskua? Non ezta agertuko aren bultzakadea? Abadelana, irakasle-lana, azterketa-lana, musika ta antzerti-artoa, zer eztau aurrean eroango?

Lenengoko baten, Arana Goiri lagun, *La Abeja* aldízkaria sortzen dau. Arana'k erderaz eta Azkue'k euskeraz diardue. Laster banandu dira eta bion aldízkaria errekará doa.

Arana Goiri'k, euskerarako sustrai sendo biziagorik euki izan baleu, berak aterako eban, bai, euskera utsezko aldízkaria be. Zer izan bear eban nafago? Baiña bera zan lango euskaldun barri batentzat, aldatz-goregi egoan egíteko orí. Erdera be bearrezko eban inguru erdaldundua euskalzaletuteko.

Bestelakoa gendun Azkue. Euskera bizi-bizia, iturrítik arakoa, erion. Eta beronek sortuta, orra non agertzen dan, 1897'ko urtarrillaren iruan, EUSKALZALE. Eta ona asteroko onen asmo batzuk:

"Izen onegaz astean-astean urtengo dau argitara zortzi orrialdedun paper batek... Erderazko gauzarik ezta agertuko, guztia izango da euskeraz egiña... eta arduratsuená. Baita arímako egi egokiak bere, aleginez erakutsiko doguz. Ganera, ipuiñak, asmoak, ikusi-makusiak, Euskalerríko eta erdalerrietako albistak eta jazoerak; eta, noizean bein, *zirt-zart*, moduz ta polito, bear dabenari emotea bere izan leíke".

Lenengoko geia, zenbakia, esku batek egiña da, Azkuek bakarrik. Urrengoetan esku asko agertuko dirala iragarten dau.

Euskalzale-ko idazleak

Esan bearrik ete dago? Astekari au, geiena, Azkue beraren eskutíkoa da. Azkue gaztearen euskerarik biziena, beroena, zantsu eta giartsuena an daukagu.

Bein izen barik, beín ezizenen bat edo besteagaz (musika danean, Azkue, erraitío), berak emoten deutso bízitasuník andiena asterokoari. Azkue-ren ango lanakaz, gero, liburu bi agertu díra: TXIRRISTADAK, bata, eta bestea, oraintsukoa, *Ipuiñak* izenekoa.

Baiña Azkue eztago bakarrik. Orduko euskaltzale eta idazlerík entzutetsuenak ditu laguntzaille. D. Agirre, Arrese Beitia, E. Arrese, Etxegarai anai biak, 'narra, Artola, Alfonso Zabala, Antia, Urruzuno, Gerra, Mokoroa, Zamarrípa eta abar... Antxe asi zan Kirikiño be idazten.

Idazle zarrentzat be bada lekua: Kardaberaz, Mogeldarrak, Uriarte, 1596-ko esaera zarrak. Antxe ezaguerazo eban Azkue'k Barrutia aramaioarraren Gabon *Gaberako Ikuskizuna*.

Atsekabezko egunak eta eriotzea

Iru urtez zorionezko bidaldia daroa "EUSKALZALEK", edo, beintzat, oker andi bakoa. Eta gitxien uste zanean, bapatean, sekulako palustadea! Astean astean kalera zintzo zintzo etorrrena, 1899'ko iraillean amabost egun egin ditu urten barik.

Zer jazo da? BÍlboko Gobemadore jaunak bere eskuak ezarri deutoz ganera.

Zer dala-ta? "Por no haber llenado cie ros requisitos de la vÍgente Ley de Im-prenta" el diño.

Artikulu orrek edo lege orrek zer agintzen eban? Aldizkari bakotxaren artezka-riak, argitara urtetaldi bakotxeko, íru ale aurkeztu bearko zituela, berak izenpetu-ta, Probintzi bakotxeko Gobemadorea-renean.

Zer zan Azkue'k egiten ebana?

Iru barik, gitxiágo aurkeztu, ala beranduágo aurkeztu, ala bapez aurkeztu?

"EUSKALZALE" k eztau argitasunik emon.

Legea barri samarra zan, eta, bear bada, ez eutsen oraíndío jaramon andirík egiten. Bear bada, Gobemadoreak berak be ez eban orduxerarte asteroko onen ezelango barrirík eukí, eta baten salakuntzatík jakin eban lenengokoz.

Bai, emen baten asarre samar ebillan alkatetxoen bat, astekari orretan, "moduz ta polito polito", zirt-zartekoen bat artu ebalako. Eta Gobemadoreak eun pesetako (eun makurreko) multea ezarri deuto "EUSKALZALE"ri.

Euskera ta erdera

Eta ori naíkoa ez zala, beste agintekeri bat, gobernadorekeri bat egiten dau. Euskera utsean agertzen asteroko orri galazo, euskeraz idazten zana erderaz be ípiñiázo.

Orregaitik urrengo zenbakia, amabost egun geroagokoa, bietara agertuko da, euskeraz eta erderaz, euskerazkoa erdaraturik. Eta, olantxe, andik aurrera, urtea amaitu arte.

Gobernadoreak ez eban iragarri legearen zein artikuluk eskubidea emonik agintzen eban ori. Bere kolkotik atera eban, antza, erabagi ori, bere barruko borondate txarretik, euskereari eta euskaldunai eutsen amorrutik.

Aitatu barik, zigorra

Andía da, orraitío! Euskalerriko aldízkaríen barri emon naí danean, euskerazko aldízkaríak ezтира aintzat artzen, diranik be ezta aitatuten, eztabe izaterík. Baiña eskua ezarri nai jakenean, zigorra emon nai deutesenean, dagozan legeak ezтира naiko eta Gobemadoreak bereak asmauko ditu, zigorra gogorrágo egiteko.

Euskereak agítaríen aldetik eztauála eragozpenik eta gogorkerirík izan diñoe- nentzat, emen dakargu Bízkaia'n lenengo euskerazko astekari oni jazoa.

Atsekabe mingarri onetan, orraitío, pozgarritxo bat be izan eban Azkue'k, aste- karíaren artezkariak: multearen zo rra omiduteko, laguntasuna eskatu eutsen ira- kurleai, baiña errealetik gora ez eban íñok emon bear.

Zergaitik?

"Izen geiagok lekua izan daien".

Laster agertu ziran seireun inguru emoille, 10, 15, 20 eta 25 zentimoko esku- pekoakaz.

Euren artean izan ospetsu asko; Franzisko Iturribarria, Alfredo Rochelt, Mian- golarra, Tomas Meabe, D. Agirre, Arrese Beitía, Urruzuno, Bustinza... Bidasoaz bestaldetik be bai: Julien Heguy eta abar.

Elrotzea

Pozgarri izan zan irakurleen erantzuna. Baiña "EUSKALZALE" k ez eukan olan bízitzerik. Urtea amaitu arte, arpídedunakaz zorrak garbitzeko aurrera jarraitu eban, euskeraz eta erderaz gauza bera emonaz.

Baíña non zan, non gelditzen zan asieran asana: "Guztia izango da euskeraz egiña"?

Lotsari andiegia, baltzegia zan euskal-aldizkariari egiten jakona. Egoak ausita gelditzen jakozan; lumak jausita gelditzen jakezan idazleai be. "Baretaldía etorri arte itxaron" egín bear zala iñoan batek. Etzan agertu baretaldi ori.

Idazle askoren lanak moztu bearrean aurketzen zan iñoz artezkaria. Onan iño-tson bati: "Urrengo berba guztíai kurutzea egingo leuskioe *norbaitek, eta* naiago dogu aurretiaz berbok kendu".

Egoera gogorra! Olan ezin zeítekean jarraitu ta ez eban jarraituko. Eta urrengo urtean ixillik, ilda gelditu zan astekaria.

Urte bi geroago, gauzak obero egínda egozan, nonbait. Eta Azkue'k berak, astekari barri bat aterako eban, *Ibaizabal* izenekoa. Ez eban luzaro iraun, urte bi.

Azkue orduantxe asi zan bere Iztegi nausia argitaratzeko lanetan, atzerrían aín zuzen. Andik, ain urríñetik ezin eutsi emengo astekariaren biziari, ezin geiago **iraunazo**.

Nik eztakit esker onik erakutsi jakon Azkue'ri eta merezi dauan añako autor-menik egin izan jaken berak sortutako astekari bioi.

Erdaldunak ez eze, euskaldunok aitzuegi daukaguzala-ta nago. Esker obea zor deutsegula uste dot. Eurak ez ete dira izan geroagoko astekariaren amama zarrak, ainbesteko oiñaze eta erdi-miñen artean Bidasoaz onantzako euskal-albistariari sorrera emonak?

IBAIZABAL *

(Asteroko orri albistaria: 1902-1903)

"Gure euskera maíteak albistari edo períodiku bakartxo bat ez eukiteak minduten izan dauz euskeldun zintzo askoren biotzak. Eta minduteko gauzea da, izan be, Europa guztiko izkuntzatan albistariak ikustea, geu bakarrík gareala aínba-koak".

Samintasuna ta lotsaria erakusten eben berba onek aurrean zituela, asi zan agertzen an, gizaldi onen asieran, 1902garren urtean, euskerazko albistari bat, asterokoa: IBAIZABAL izenekoa. Ez zan lenengoa: urte bi lenago ixildu-bearra izan eban "EUSKALZALE" zanaren jarraitzaille etorren. Azkue abadeak eta beronen lagunak luze eritxi eutsen, luzeegi, urte biko íxilaldiarí. Eta orra non datozen barríro lengo kemen eta asmoak dabezala... Al daben giñoan, euskereari eutsi, euskerea bizkortu, garbitu, apaindu, aberastu, zabaldu: orixe egiteko datoz. Azkue bera, bere Iztegi andia aterateko buruauste eta neketan sartuta dabil. Eta lagun bat artu dau ordezeko, eta albistari barriaren zuzendari: Kirikiño Mañariarra, Bilboko Eskola nagusian, Institutoan, euskera irakasteko ordezeko jarrita daukana.

Euskera utsezko lenengoko albistariak

EUSKALZALE eta IBAIZABAL euskera utsez agertu izan diran lenengoko Albistariak dira. Lenago, bein, ZER onen orrietan esan genduana ez da bete betean egia. Zer esan genduan orduan? Bidasoaz andiko euskaldunak izan doguzala onetan aurrelari. Egía da, bai, an agertu zala lenengoz euskera utsezko aldizkari bat, urtekaria, baiña erderatik artua, eta Mixioetako barri emoteko baka-

rrik. Egía da an euki ebela euskaldunak albistari bat, asterokoa, oraingo HERRIA astekariaren ama edo amamatzat jo geínkena; baiña ez etorren, oraíngo ez datorren lez, euskera utsean; beti ekarren frantzes apur bat, gaurko HERRIAK be ekarten dauan lez. EUSKALZALE eta IBAIZABAL-ek euskera utsa erabili eben. Orretan, ez Lapurdi, Bizkaia izan da aurrelari.

Bizkaieraz eta Gipuzkeraz

IBAIZABAL (EUSKALZALE be baí) Bizkaian sortua da, baiña ez Bizkaiko euskaldunentzat bakarrik, Gipuzkoaldekoentzat be baí. Lenengo orrian esaten da ori argi eta garbi. Bizkaiko nai Gipuzkoako idazleentzat zabalik daukaz atea. Bidasoz andikoen lanik agertzen badau, emendiko euskerara aldatuta ekarríko dítu...

Idazleak

Idazle nausi biak, albistariaren buru eta zuzendari egiten dabenak, Bustintza (Kirikiño) eta Azkue díra. Lanik geíena bion eskuetan dago, batez be Kirikiñoren eskuetan. Eta biak, bakotzak bere ezízena darabille: Kirikiñok BLOA (Bustintza, Lasuen, Olaso, Agirre), eta Azkuek EKETA (Ni-neu, edo erdaldunen MENDA itzaren kidea). Onen urrango idazle-pilloa dator: Bizkaitik, Zamarripa, Gorgonio Erreterria, D. Agirre Arrese Beitia, Enbeita anaiak (Orduko Pedro eta Manuel), eta abar. Gipuzkoatik, Urruzuno, Emeterio Arrese, Elizetxea, B. Etxegarai eta abar.

Berarizko aitamena

Idazleotatik aparteko aitamena egingo neuke ník birentzat: Arrese Beitia eta Manu Enbeitarentzat. Arrese Beitiaren aitamena zergaitik? Arana Goiri il zanean argitaratu eban olerkia dala-ta. IBAIZABAL-ek ez eban eriotz ori ixilpean itxi. Kirikiñoren lumatik bere naibage sentikor barru-barrutíkoa agertu eban, eta illak etorkízunean Euskalerrían gero ta izen andíagoa irabaziko ebala iragarri.

Arrese Beitia, orduan, ez zan geldítu bere lira aberatsari soiñurik beteenak atera barik. "Amatau da gure Eguzkia", olerki orren tituluak naikoa díño. Olerki ori, eta beste bat, Arana Goiri goratzeko beste aldizkari baten agertua, iñork ez ditu Arrese Beitia orren liburuetan argitaratu, eta ez dira ezagutzen.

Manu Enbeitak be, Kepa anaiaren ospeak íllunpean itxi dauan arren, badau bere nortasuna, baí olerkari-maillan, eta bai albistari edo gazetalari-maillan be. Bere ardurapean egon zan luzaroan EUZKADI egunkariaren euskal-atala. Orrialde osoa ateraten eban euskeraz, eta gaiñera, lenengo orrialdean, eguneko jakin-garrí andienen laburpena. Gaurko gazetalariok ez dabe oraindíño orrenbeste lortu. Enbeitatar Ibon eta abar ezinenez badabe zer ikasi. Lanerako kemenean batez be, IBAIZABAL-en orrietan asi eta 1936an il zan arteíño.

Albisteak

Albistari bat zetako da? Albísteak, barríak emoteko. IBAIZABAL zoli asi zan orretan. Euskalerriko eta Euskalerritik kanpoko barríak ekazan asiera baten. Gero Euskalerrikoak baiño ez. Eta eurok be urritxo. Nok bialdu? Or egoan untzea. Errenderiarrak ziran zolienak. Eta bein bizkaieraz bialdu eutsen bizkaitarrai euren anai-agurra.

Afta Lino Akesolo